

Бојана Б. Вучен¹

О КЊИЖЕВНИМ ДЈЕЛИМА ПРЕДРАГА СТЕПАНОВИЋА

Станаревић, Рада (2022), *Романи и приче Предрага Степановића*, Нови Сад: Академска књига.

Академска књига из Новог Сада објавила је 2022. године књигу Раде Станаревић *Романи и приче Предрага Степановића*. Ауторка у „Предговору” (7–8) истиче да се са Степановићевим писањем упознала кроз одломке које је он објављивао у *Невену*, културном додатку савремених српских новина из Мађарске. Она је успоставила и директну комуникацију са писцем. То јој је веома значило како би сазнала детаље које сама није могла докучити и као подстрек да прикаже његове романи и приче, бринући да чињенице буду тачне и релевантне.

Књига има „Предговор” и пет цјелина: „Први роман: *Преполовљени*“; „Љубавне приче“; „Стварносна проза“; „Епистоларна прича *Големи јади једног унијата*“ и „Биографија Предрага Степановића”. Свака цјелина која се односи на саму прозу Предрага Степановића написана је поступно, тако да текст садржи увод или општи преглед, анализу и закључак.

У првом дијелу своје књиге (11–27) Рада Станаревић упознаје нас са првим романом Предрага Степановића – *Преполовљени*. Најприје ауторка наводи претходна истраживања о овоме роману, истичући да је ово и први савремени српски роман у Мађарској (1982). О роману су писали Петар Милошевић, Мома Димић и Славица Зељковић. Рада Станаревић приступа дјелу Предрага Степановића обрађујући тему несрећне љубави, полифону структуру и интертекстуалне везе. Од ауторке сазнајемо да је роман *Преполовљени* најприје објављен у наставцима у *Народним новинама*, а десет година касније књига је штампана у Будимпешти. Затим сазнајемо да је писац у радњу уткао мјесто гдје је студирао – Печуј симболично постаје старо панонско мјесто Н., пријатеље из прошлости – као фиктивни ликови добијају друга имена: Милорад Јанковић, Драган, Ана, Војин и Љиља; и да је Степановићево дјело „истински омаж великом руском писцу” (14) Тургењеву.

Степановић се приликом обликовања радње и карактера угледао на начин који је Тургеев користио у романима *Рудин* и *Дим*, као и у приповијести *Фауст*. Типичан приказ за Тургеева јесте затворен круг актера у уском простору, понављање догађаја из прошлости, поновни сусрет ликова након више година, а догађај у садашњости траје кратко. (17) Тако се у роману *Преполовљени* након дужег периода сусрећу петоро блиских пријатеља да прославе петогодишњицу дипломе. Ауторка истиче како се већ од наслова наслућује да су сви они остали ускраћени у нечему. Поступно нас упознаје са поглављима романа.

Четврто поглавље романа је „најзамршеније по структури, саздано тако да прво ваља проћи кроз неколико интертекстуалних капија” (20) да би се дошло до врхунца радње. У овоме поглављу има више литерарних цитата: ријечи Милована Данојлића, стихови Дисове пјесме *Утопљене душе*, цитати Гетеа и Фауста, али и Тургеева и његове приповијетке *Фауст*.

У соби гдје су окупљени ликови проговара паук, а Рада Станаревић примјећује да је Степановић на овоме мјесту свог романа, у пауковој ноћи, удружио Гетеа и Тургеева. То ауторка сматра врхунцем радње у роману. Тематска сродност између дјела ова три писца огледа се у несрећној љубави. У роману се укршта садашњи тренутак радње са догађајима и сјећањима из прошлости, због тога се уочава полифонијски карактер. Преломни догађај била је Анина трудноћа у вријеме студија, што је подударно са Гетеовим мотивом чедоморства у *Фаусту*. Да је роман *Преполовљени* богат интертекстуалним везама Рада Станаревић доказује наводећи и Тургеевљев одломак из приповијетке *Фауст* који је Степановић уткао у свој текст. Код Тургеева нема блудних приказа, али се они уочавају на завршетку романа *Преполовљени*. Слично је као у Гетеовој сцени Валпургине ноћи.

Други дио књиге Раде Станаревић „Љубавне приче” (31–52) представља пет приповједака Предрага Степановића са љубавном тематиком из његових збирки *Малоградске и друге приче* (1984) и *Усудне речи* (2008). Најприје нам ауторка дочарава тзв. ранке, односно приповијетке *Неповрат* и *Побијте плаве канаринце*, које уз раније представљени роман чине рана пишчева дјела. Читалицима ће ове приповијетке приближити поредити их са романом, јер у овим књижевним дјелима Рада Станаревић уочава аутобиографске црте. Ауторка надаље истиче да су дјела *Неповрат* и *Преполовљени* повезана заједничком причом о несрећној љубави. У роману је то однос између Ане и Драгана, у коме се Ана налази у трагичном положају, а у приповијести *Неповрат* ријеч је о младићу Шандору, који преко распушта у приморском градићу заволи удовицу Дину. Рада истиче „исте тамне сјене које падају над Дину и Шандора, да и у

роману наслеђујемо смрт, упркос томе што је писац ту нигдје не спомиње” (35). Приповијетка *Неповрат* је „прожета мистичним, ирационалним заносом, те је стога, од почетка до краја, испричана у првом лицу” (34).

Љубавни однос постоји и у приповиједи *Побијте плаве канаринце*. Ауторка поново налази аутобиографски моменат у доласку младића у велики град да студира. Види сличност између тог младића Петра и главног лика романа *Преоловљени*, Милорада Јанковића: „по нарави и склоности аутодеструкцији” (37), по пијанчењу и блудничењу у ноћи. За разлику од Милорада, Петар није упућен на науку колико на тијело жена и жељу да задовољи младалачку сексуалност. Међутим, његови љубавни односи, баш као у осталим раним дјелима Предрага Степановића, завршавају се несрећно по њега.

У причама *Лудачка романа* и *Архетипски кримић* ауторка учева више од аутобиографског, иако оне припадају циклусу „малоградских” прича, по томе што се збивају у пишчевом родном Мохачу и имају аутобиографског приповједача (38). Раду Станаревић лик Циганчице и дешавања *Лудачке романа* подсјећају на Борино Врање и Коштану. Степановићева Циганчица је помамном игром уз пјесму изазивала лађаре на Дунаву. На крају је доживјела трагичну судбину, постала Луда Мара, коју су дјеца генерацијама исмијавала. Станаревић нам открива да је писац овај лик изградио на основу приче из дјетињства и жене коју је виђао кад год би дошао у Мохач. У причи је писац приказао још неколико луда, а ауторка посебно истиче лик Колесара: „путем контраста између оштрог ума и лудачког облика у којем се он појављује, Степановић нам скреће пажњу на ову личност, како би нас преко ње у исти мах увукао у готово натприродну, да не кажем, метафизичку сферу приче” (41).

Поводом приче *Архетипски кримић* ауторка нам говори о архетиповима који се у њој преплићу: „летећа змија-змај, ватрена жена урокљивих очију, и ружна вјештица која се бави црном магијом” (44). Станаревић наглашава да црну магију у књижевном дјелу Степановића не треба тумачити научним методама. Ту не помажу Шопенхауер или Јунг јер „философија и психологија су једно, а умјетност друго. Умјетност има своју посебну магију коју не би требало разбијати научним тумачењем, нити јој се супротстављати фактима из стварног живота” (45). Иако је Степановић причу чуо од Тихомира, он јој даје сасвим другачији крај.

У закључку овог поглавља (52–54) ауторка још једном напомиње да је Тихомир Болманац једна од стварних личности које је писац унио у своје *Малоградске и друге приче*, као и да је сам Степановић у интервјуу истицао да његова почетна дјела имају зрнца стварности, али да је он шездесетих и седамдесетих писао имагинативну прозу. Има ту још записа нефикционалног карактера,

аутор их је назвао *Расположења*, „док би се са књижевнотеоријског становишта они најбољи могли означити као мемоарска проза” (45): *Мирис детињства*, *Зле очи*. Први запис Рада Станаревић види као драгоцен за интертекстуална тумачења романа *Преполовљени*, јер писац говори о својој љубави према руском писцу Тургееву, а други запис открива гдје је Степановић читао о злим, урокљивим очима. Од Степановићевих ликова моћних погледа, ауторка истиче безимену жену из приче *Побијте плаве канаринце*, и Марику Варгину у *Архетипском кримићу*, коју је мајка зачала са змајем. Рада Станаревић нас подсећа на змаја у народној традицији и предању, и на пјесму о Милошу Обилићу у којој је његова мајка затрудњела од змаја, па је он обдарен двоструком снагом.

Ауторка није дознала гдје је грађу за причу *Усудне речи* пронашао Предраг Степановић, али он је тој породичној причи дао „безвремени и вишезначни симболични статус” (51). У његовом писању ауторка истиче лијепе ријечи које надилазе најстрашнију животну трагедију, а које су прожете љубављу: „Такве ријечи непознатог језика похрањене у скривеним дубинама душе упамтила је у причи ћерка, још од самог рођења, па када их је као одрасла дјевојка поново чула и препознала, она је судбински пошла за својим изабраником” (51).

Трећи дио књиге, „Стварносна проза”, Рада Станаревић започиње „Општим прегледом” (57–61). Ријеч је о књижевном и научном раду Предрага Степановића током шездесетих и седамдесетих година, када се у српској књижевности појављује проза новог стила. Сазнајемо да је Степановић написао докторску тезу о дијалектима Срба и Хрвата у Мађарској, да је о тој теми излагао на научним скуповима, те да је 2000. године написао студију *Говори Срба у Мађарској*. На све то нас упућује ауторка књиге како бисмо „схватили зашто Степановићеви литерарни јунаци из Мохача говоре ијекавицом, док се Срби у околини Будимпеште (...) одликују екавицом” (58). У поменутој студији писац је изнио историјске чињенице. Такође, Станаревић нам објашњава да „у токовима стварносне прозе налазимо Степановића не само као лингвисту него и као књижевног критичара”. Писао је рецензије о југословенској књижевности од друге половине шездесетих до 1990. године. Писао је и о ауторима стварносне прозе: Моми Димићу, Драгославу Михаиловићу, Новаку Килибарди. Прво је писао на мађарском, па је текстове објављивао и на српском језику.

Ауторка наводи публикације у којима је објављивао. Као најважније истиче хронолошки преглед писаца новостилистичке прозе који је Степановић пружио 1985. у раду *Уметничко обликовање усменог казивања у савременој српској прози*. Станаревић објашњава да се овај писац понајвише бавио књижевним дјелима Моме Димића и Милована Данојлића.

Укратко нам ауторка по супротности пореди два писца исповједне прозе, Данојлића и Степановића. Данојлићева романескна сјећања на дјетињство су мрачна, Степановићева су ведра; Степановићево казивање је слатко, овог другог – горко. Рада Станаревић посебно истиче да Предраг Степановић урања кроз своја дјела у „љепоту приче и причања” (62). Увијек је трагао за причом, налазио информаторе.

Ауторка нам представља аутобиографску прозу овог писца: *Афганистан, Пакистан; Разбистриге*, причу коју је чуо од народног приповједача Тихомира Болманца; приповијетке *Чобанска посла* и *Сретан чојек*. Према Ради Станаревић, „најаутобиографскија коју је написао, јер је ту и наратор и тумач, али истовремено и главни учесник у празничним догађајима” (67), јесте *Божихња прича*. Писац се у тој причи јавља као дјечак и као етнолог и лингвиста из данашњице. Ту опет примјећујемо оно што ауторка више пута наглашава кроз своју књигу о Степановићевом књижевном раду: „увијек изнова осјећамо ту лијепу, живу његову ријеч, како у књижевним тако, ево, и у научном тексту” (67). У *Божихњој причи* појављују се и два важна лика у животу писца Предрага Степановића – Милан Панић и Тихомир Болманец. Рада Станаревић нам објашњава да су они у родбинској вези.

Засебан дио „Стварносне прозе” јесте говор о роману *Живети у Мохачу*. Ауторка нам је представила роман по његовим цјелинама. Изашао је 2006. године, а занимљиво је што је основна грађа за овај роман пронађена још осамдесетих година, када је писац снимео магнетофоном свог информатора Тихомира Болманца. Станаревић објашњава да је „информатор” Степановићев термин који је из „научно-лингвистичког контекста пребацио у умјетничку фикцију” (69–70). Писца су очаравале приче рођака Тихомира, званог Ђука. Он је у наведеном роману главни лик и главни приповједач. Други наратор је сам писац. Тетак Ђука ће уз ракију испричати окупљеним сродницима поријекло породице Болманец, а роман је прожет и документарним материјалом. Ову атмосферу Рада Станаревић истиче као различиту у односу на ону која влада у Данојлићевом роману *Ослободиоци и издајници*.

Даље нам ауторка приликом анализе овог романа жели указати на оправданост поднаслова „роман погранични”. Као најдирљивију причу износи ону о Ђукином школовању – због интимне атмосфере причања и сусрета писца и Тихомира, читалац се саживљава са описаним догађајима (76). Предраг Степановић вјерно је унио и насљеђе усмене књижевности у свој роман *Живот у Мохачу*, и то преко „ситног, скоро непримјетног детаља, преко једне архаичне ријечи” (84) – ријечи *катана*.

Послије приказа овог романа, Рада Станаревић пажњу посвећује причи *Сретан чојек*, која је објављена у збирци *Усудне ријечи* (2008). Ова прича нема аутобиографски призвук и доноси још једну лозу – лозу Панића. Станаревић види Милана Панића као најраскошнијег лика у прози Предрага Степановића, а роман *Живети у Мохачу* и причу *Сретан чојек* као најбоља остварења овог писца у стварносној прози, која су и повезана садржинским и аутобиографским сличностима.

Рада Станаревић се у овом дијелу књиге дотакла и језика којим говоре Степановићеви ликови. Ријеч је о барањском дијалекту, који ће се, захваљујући овом писцу, „трајно сачувати у нашем укупном књижевно-културном наслеђу” (92). По томе се додирују роман *Петријин венац* Драгослава Михаиловића и прича П. Степановића. Ове писце Рада повезује и по романима *Чизмаши* и *Живети у Мохачу* јер имају двослојну структуру.

Ауторка је мишљења да недовољно цијенимо билингвалне писце у нашој књижевности, „олако их сврставајући у писце дијаспоре” (94). У закључку треће цјелине свога писања истиче да Степановићева стварносна проза, својим језиком и приповиједањем, „надилази вријеме о којем говори и вријеме у којем је настала” (95).

Четврти дио у књизи Раде Станаревић посвећен је јединој епистоларној причи у опусу Предрага Степановића, *Големим јадима једног унијата* (2004). Приповијетка тематизује унијаћење Срба у Печују почетком 18. вијека. Ауторка нам детаљно објашњава документарну грађу на основу које је та прича написана (101–105). То су документа из печујског архива, написана на латинском језику, која је др Владислав Пандуровић објавио 1936. године. Подсјећа нас на Матавујево приповиједање и указује на то у чему се Степановић разликује у приповиједању и начину обликовања свога литерарног дјела у односу на Симу Матавуља и документарно Пандуровићево дјело.

Приповијетка је написана као писмо унијата упућено печујским властима, како би се побуњени Срби осудили и казнили. Документарни материјал писац је превео на српски са мађарског. Ликови су историјске личности.

Оно што Рада Станаревић у своме тумачењу још истиче јесте да је ова приповијетка Предрага Степановића „изврстан примјер пародије у савременој српској књижевности”, јер прича се претвара да је на страни унијата, па се оно „вриједно уздиже на тај начин што се привидно оцрњује, а оно што је у стварности хтјело да се узвиси, бива литерарним средствима разобличено” (110). Ауторка закључује да је Степановићево изокренуто приказивање главног лика „у сагласју са одрђењем пародије у Вилпертовом рјечнику књижевних

термина” (120). Такође, по епистоларној форми прича је сродна анонимној збирци фиктивних писама њемачких хуманиста против конвертита Пфедеркорна из 16. вијека, коју познајемо под насловом *Epistolae obscurum virorum* (*Писма мрачних људи*). Будући да су се у исто вријеме јавила и похвална писма *Epistolae clarum virorum* (*Писма часних људи*), у корист Пфедеркорновог противника, хебрејисте Ројхлина, и Рада Станаревић је у својој књизи одабрала нека од пријатељских писама „наших стварних а часних аутора” (121), која је добио Степановић. Дала је факсимил (112–119) једног Данојлићевог писма, два Моме Димића, писма Предрага Чудића и, на крају, факсимил свечаног писма издавача Слободана Машића.

Пети, последњи дио књиге *Романи и приче Предрага Степановића* јесте простор за „Биографију Предрага Станаревића” (125–131).

Кроз ову књигу ауторка Рада Станаревић читаоце детаљно упознаје са животом, књижевним и научним радом писца чије приповијетке треба да буду дио антологија српске савремене љубавне прозе. Приказујући његову прозу, открива богате интертекстуалне везе, аутобиографске црте, документарну грађу, усмену књижевну традицију уткану у приповиједање. Рада Станаревић указала нам је на то да је Предраг Степановић вриједан лингвиста, дијалектолог, књижевни критичар, теоретичар и историчар књижевности.